

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 47, Haziran/June 2022, 209-226

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/70251>

ISSN 2791-6812

Kurban Olarak Kesilecek Olan Hayvanın Cinsi

The Types of Animals to Be Offered as a Sacrifice

Yazar Bilgisi Author Information

Abdulmuid AYKUL

Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye
Res. Asst. Dr., Kocaeli University Faculty of Theology, Kocaeli, Türkiye
maykul8210@hotmail.com , www.orcid.org/0000-0001-9012-6341

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1104248
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
15 Nisan/April 2022	10 Haziran/June 2022

Öz

Gerek hedy, gerek udhiyye ve gerekse de akıka olarak kesilecek olan hayvanlar için *behîmetü'l-en'âm* terkibi kullanılmaktadır. Bu terkip Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde geçmekte ve geçtiği bu üç yerde de Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanlıklar ile ilişkilendirilmektedir. Behîme, önceleri temyiz kudreti ve akli olmayan tüm canlılara verilen bir terim iken sonrasında sadece dört ayaklı kara hayvanları ve deniz canlıları için kullanılan bir terim haline dönüşmüştür. En'âmın hangi hayvanları ifade ettiği ise tartışmalıdır. Sözlüklerde ve tefsirlerde terimin kullanım alanlarına ilişkin daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Tefsirler ile sözlüklerde en'âmın hangi hayvanlar için kullanıldığı hususunda ihtilafın vuku bulduğu söylenmelidir. Bu eserlerde terime, fakihlerin yüklediği anlamdan farklı anlamların da yüklendiği görülmektedir. Bazıları, yırtıcı hayvanları dahi bu sınıfa dahil ederken, bazıları sadece yabânî ve otçul hayvanları bu sınıfa dahil etmektedir. Bazıları ise Kur'ân âyetlerinden hareketle en'âmı diğer hayvanlardan temyiz etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Nitekim bu gruptaki müfessirlere göre en'âm hayvanlar; otçul olan, eti yenilebilen, sütü içilebilen ve binek olarak kullanılmayan hayvanlara verilen isim olup bunlar deve, koyun, keçi ve sığır olmak üzere -erkekli dişili- sekiz sınıftır. Fûrû fıkıh eserlerinde ise kurban kesilecek olan hayvanların en'âm cinsinden olmasının zorunluluğundan bahsedilirken en'âm cinsi hayvanların sadece, davar, deve ve sığır cinsi hayvanlar olduğu üzerinde durulur. Özellikle Hz. Peygamberin bu tür hayvanları kurban olarak kesmesi veya bu tür hayvanların kurban olarak kesilmesine cevaz vermesi ulema açısından bir sınırlama olarak telakki edilmiş ve bu minvalde değerlendirmeler yapmışlardır. Bu yüzden bu hayvanlar dışındaki hayvanların kurban edilemeyeceği konusunda -en azından dört mezhep- fakihlerinin bir icmâsı oluşmuştur. Bununla birlikte bu çalışmada bir hayvanın kurban edilebilmesi için sadece en'âmdan olmasının yeterli olup olmadığı, ayrıca başka şartların varlığının gerekip gerekmediği üzerinde durulacak, mezheplerin konu ile ilgili yaklaşımlarına yer verilecektir. Buna ek olarak kurbanlık hayvanının cinsi konusunda cumhurdan farklı düşünen Zâhirilerden İbn Hazm (öl. 456/1064) ile Zeydiyye'den Hasan b. Salih'in (öl. 168/784-785) görüşleri de burada yer bulacaktır.

Bu çalışmamızda öncelikle Kur'ân ve Sünnet'te kurbanlık olarak kesilecek hayvanlarla ilgili kullanılan terimlerin ne olduğu üzerinde durulup akabinde *behîmetü'l-en'âm*'ın kavramsal çerçevesi çizilecek ve kapsamı ile ilgili dil alimleri ile müfessirlerin görüşlerine yer verilecek, daha sonra ise kurban edilecek hayvan ile ilgili fûrû fıkhıta zikredilen şartlar ele alınacaktır. En sonda ise kurban edilen hayvanlar sınıfına dahil olup olmadığı bilinmeyen hayvanlar incelenecek ve fûrû fıkhıtaki şartlar çerçevesinde söz konusu hayvanların kurban edilip edilmeyeceği üzerinde durulacaktır. Makalemizde en az iki nesil öncesinde evcilleştirilmiş olan en'âm cinsi hayvanlardan kurban olacağı söylenecektir. Ayrıca tek hörgüçlü ve çift hörgüçlü develer (Arap devesi ve Asya devesi) hariç, yeni dünya develeri olarak da bilinen, evcilleştirilmesi binyıllar öncesine dayanan lama ve alpakanın kurbanlığının, fûrû fıkhın şartları çerçevesinde herhangi bir sorun teşkil etmediği, buna karşın hâli hazırda evcil olmayan vikunya ve guanako türü develerin evcil olmamaları dolayısıyla kurban olamayacağı ifade edilecektir. Son olarak ise buffalo gibi yabani sığırlar ile geyik ve karacagillerden kurban olup olmayacağına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Kurban, Udhiyye, Behîmetü'l-en'âm, Evcilleşme.

Abstract

The phrase *bahīmat al-an'ām* refers to animals that could be slaughtered both as *hady*, *uḏḥiyyah* or *'aqīqah*. This phrase is mentioned three times in the Qur'ān and is associated with sacrificial animals slaughtered during Eid al-Adha in these mentions. While “*bahīmah*” was a term used to refer to all living things without intelligence and the power of telling apart the good and bad, it later evolved into a term used solely for four-legged land animals and sea creatures. However, what animals *al- an'ām* refers to is doubtful. There is more detailed information about the usage of the term in dictionaries and commentaries, but it should be noted that there is a dispute about what animals are meant by *al- an'ām* in commentaries and dictionaries. In such works, it is seen that the term comes with meanings which differ from the one attributed to it by Islamic jurists. Some even include predatory animals in this category, whereas others mean only wild and herbivorous animals by this term. Some, on the other hand, spared effort to make a distinction between *al- an'ām* and other animals based on the verses of the Qur'ān. This is because, according to commentators in this group, the animals meant by *al-an'ām* are those that are herbivorous, whose meat can be eaten, whose milk can be drunk and which are not used as a mount; there are eight categories of these, including both males and females of the following: camels, sheep, goats and cattle. While the works of *furū' al-fiqh* mention that the animals to be sacrificed must belong to one these groups, they often emphasize that the animals considered as *al- an'ām* include only sheep, camels and cattle. The Holy Prophet offered such animals as sacrifices or allowed them to be sacrificed, but scholars considered this as a limitation. Therefore, there is a consensus among the jurists, of at least four madhabs, that animals other than these cannot be sacrificed. However, this study focuses on whether it is sufficient for an animal to be sacrificed if it belongs to *al- an'ām* and whether there are other requirements to be met, and what the approaches of the madhabs on the issue are. Furthermore, this section includes the perspectives of the Zahirite scholar Ibn Ḥazm (d. 456/1064) and those of Ḥasān b. Ṣalih's (d. 168/784-785), both of whom thought differently from mainstream scholars about the types of sacrificial animals.

This study first focuses on the terms used in the Qur'ān and Sunnah regarding what animals can be sacrificed; then it draws the conceptual framework of *bahīmat al-an'ām* and provides the views of language scholars and commentators on what animals this term includes. Next, it discusses the requirements for the animal to be sacrificed, as mentioned in *furū' al-fiqh*. Finally, it examines animals that are unknown whether they belong to the category of animals that can be sacrificed and discusses if such animals can be sacrificed based on the requirements mentioned by *furū' al-fiqh*. The present study concludes that those animals considered as *al- an'ām* and domesticated at least two generations ago can be sacrificed. In addition, except for the single-humped dromedary camel and the Bactrian camel (the Arabian camel and Asian camel), the sacrifice of the llama and alpaca, also known as new world camels, whose domestication dates back to millennia, hardly causes problems, based on the requirements mentioned by *furū' al-fiqh*. However, vicuna and guanaco camels cannot be sacrificed as they are not domesticated. Finally, the paper also discusses whether wild cattle, such as buffalo, and deer or roe deer can be sacrificed.

Keywords: Fiqh, Sacrifice, Uḏḥiyyah, Bahīmat al-An'ām, Domestication.

Giriş

Kurbanlık hayvan denilince hac ve umre vazifesini yerine getirenlerin Harem sınırları içerisinde kesmiş olduğu hedy kurbanı ile hac ve umre yapmayan kişilerin Kurban Bayramı günlerinde kesmiş olduğu udhiyye kurbanı ve yeni doğan çocuktan dolayı bir şükran ifadesi olarak kesilen akîka kurbanı anlaşılır. Yoksa eti için kesilecek olan hayvan kastedilmez. Zira eti için kesilen pek çok hayvan bulunmakla birlikte bunlardan kurban olmaya elverişli olan çok az bir kısmıdır. Örneğin av hayvanları, iki yaşına girmemiş sığır, yaşına girmemiş koyun ve beş yaşına girmemiş deve, kurban olarak kesilmemesine rağmen eti için kesilip yenilebilir. Temettu' veya kırân haccı yapan kimselerin kesmek zorunda oldukları şükür kurbanı ile hac ve umrenin vaciplerinden birinin yerine getirilmemesi veya ihram yasaklarına uyulmaması halinde kesilen ceza kurbanı hedy olarak ifade edilirken¹ kesilen hayvanın sığır ve deve gibi büyükbaş hayvan cinsinden olmasına *bedene*; koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvan cinsinden olmasına ise *dem* adı verilir. Oysa Kurban Bayramı günlerinde hacıların dışındaki kişilerin kesmiş olduğu udhiyye kurbanı ise ister deve ve sığır gibi büyükbaş, isterse keçi ve koyun gibi küçükbaş olsun *behîmetü'l-en'âm* veya *en'âm* olarak adlandırılır.

1. Kur'ân ve Sünnette Kurban Edilecek Hayvan Cinsi

Kur'ân'da kesilecek olan hayvanlar *behîmetü'l-en'âm* terkihi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu terkip Kur'ân'da üç yerde geçmekte ve geçtiği bu üç yerde de Kurban Bayramı günlerinde kesilen hayvan ile ilişkilendirilmektedir. Mâide Sûre'sinin 1. ayetinde “*أَحَلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيِّدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ*” (*ihramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki behîmetü'l-en'âm size helal kılındı*) şeklinde, Hacc Suresinin 28. ayetinde “*وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّغْلُومَاتٍ عَلَىٰ*” (*Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri behîmetü'l-en'âm üzerine O'nun adını anırlar.*) şeklinde ve yine Hacc Suresinin 34. ayetinde “*وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ*” (*Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği behîmetü'l-en'âm üzerine Allah'ın adını anırlar.*) şeklinde geçmektedir.

Aşağıda da görüleceği üzere kurban olarak kesilecek hayvanın fûrû fıkhıta “enâm” cinsi olması gerektiği söylenmektedir. Kur'ân'ı Kerîm'de ise “en'âm” olarak ifade edilen hayvanlarda şu özellikler ön plana çıkmaktadır. Öncelikle en'âm olan hayvanlar, eti yenilebilen², sütü içilebilen³, binek olarak kullanılan⁴ ve derisinden faydalanılan⁵ hayvanlardır. Buna ek olarak Nahl Sûre'sinin 5. İla 8. ayetlerinde, en'âm olan hayvanların ısınma, beslenme ve daha başka amaçlarla yaratıldığı; eşek, at ve katır gibi hayvanların ise binek ve süs için yaratıldığı söylenerek en'âm ile bu hayvanlar arasındaki farka işaret edilmiştir. En'âm cinsi hayvanların etçil ve yırtıcı hayvanlardan olmadığı otçul ve sürü ile otlatılan hayvanlardan olduğu da “*كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ*” (*Yiyiniz ve en'âmınızı otlatınız*) ayeti⁶ ile bildirilmektedir. Bu hayvanlardan bir kısmının yününden de yararlanıldığı *مِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا* (*en'âmdan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur)*)

¹ Salim Öğüt, “Hedy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/156.

² el-Mü'minûn 23/21: en-Nahl 16/4.

³ el-En'âm 6/142: el-Mü'minûn 23/21.

⁴ Gâfir 40/79: en-Nahl 16/66: ez-Zuhrûf 43/12.

⁵ en-Nahl 16/80.

⁶ Tâ-hâ 20/54.

ayeti⁷ ile bilinirken, bu hayvanların (en'âmın) sekiz eş olduğu Zümer Sûre'sinin 6. ayetiyle⁸; bu sekiz eşin koyun, keçi, sığır ve devenin dişi ve erkeğinden müteşekkil olduğu ise En'âm Sûre'sinin 143 ve 144. ayetleriyle⁹ bilinmektedir.¹⁰

Kur'ân'da kurbanlıklara işaret eden bir diğer kavram ise *bedenedir*.¹¹ Hacc Sûre'si 36. ve 37. ayetlerinde bu kavram kurban ibadeti için kesilen hayvan için kullanılmıştır.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبَهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاقُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَايَكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

“Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”

Görüldüğü üzere ayette “bedene” kelimesi kurbanlıkları ifade etmek için kullanılmıştır. Şâfiîlerden Abdülvâhid b. İsmail er-Rûyânî (öl. 502/1108) cumhurun bedeneyi deve olarak; Câbir b. Abdillâh (öl. 78/697) ile Atâ b. Ebî Rebâh'ın (öl. 114/732) sığır ve deve olarak; ismini vermediği bazı alimlerin ise deve, sığır ve davar (naamın hepsi) olarak te'vil ettiklerini söyler. Ona göre bedeneyi sığır ve deve olarak te'vil edenler, bedene kelimesinin, bu hayvanların bedenlerinin büyüklüğü sebebiyle kullanıldığını söylerken, en'âm olarak te'vil edenler etli ve yağlı oldukları için bedene kelimesinin kullanıldığını söyler.¹²

Hadislerde ise kurban olarak kesilecek hayvanlar ile ilgili tür sınırlandırması yoktur. Sadece Resûlullah'ın kestiği hayvanlardan hareketle tür sınırlandırmasına gidildiği görülmektedir. Resûlullah'ın Kurban Bayramı'nda alaca iki koç (kebeş) kurban ettiği,¹³ 6 ile 9 aylık koyunu ifade eden ceza'nın kurban olarak kesileceğini söylemesi,¹⁴ deve ve sığırın yedi kişiye kadar kesilebileceğini buyurması,¹⁵ keçinin de kurbanlık olacağı ancak koyun kurban etmenin daha faziletli olduğunu bildirmesi¹⁶ bu dört türün dişisi ve erkeği ile

⁷ el-En'âm 6/142

⁸ ez-Zümer 39/6

⁹ el-En'âm 6/143-144.

¹⁰ İbn Abbas bu sekiz sınıfı deve, sığır, koyun ve keçi olmak üzere dört çift olarak verir. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 5/374.

¹¹ İsmail Narin, *Kur'ân ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009), 240.

¹² Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmail Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Târik Fethi es-Seyyîd (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2009), 4/166.

¹³ Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), “Kurban”, 3.

¹⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/454.

¹⁵ İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Dubâi: Mü'essesetü Zâyid B. Sultân Âl-i Nehyân, 2004), “Kurban”, 5; Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, “Hacc”, 62.

¹⁶ Ebü Abdillâh İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hakim Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut : Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1990), 4/247.

kurbanlık olacağını göstermektedir. Hadislerde bunlar dışındaki hayvanların kurbanlık olup olmayacağına dair herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Bu da aşağıda görüleceği üzere fakihlerin kurbanlığı sadece bu dört sınıf ile sınırlandırmalarına sebebiyet vermiştir.

2. Behîmetü'l-en'âm'ın Tanım ve Kapsamı

Kurban edilecek hayvanı ifade etmek için fûrû fıkıh eserlerinde kullanılan terim *behîmetü'l-en'âm*dır. Bu başlık altında öncelikle behîme ile en'âm kelimeleri üzerinde durulacak, dil alimleri ile müfessirlerin bu terkip ile neyi kastettikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Çoğulu behâim olan behîme kelimesi sözlükte “anlaşılmaz ve karışık olan” anlamına gelen b-h-m kelimesinden türetilmiştir. Akli ve temyiz kudreti bulunmayan tüm canlılara başlangıçta behîme denilmekte olup daha sonra dört ayaklı kara hayvanları ile deniz canlılarını ifade eden bir kavrama dönüşmüştür.¹⁷ Ancak Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) *el-Külliyât* isimli eserinde yırtıcı kara (müfteris) hayvanlarının behîmeden olmadığını söylemektedir.¹⁸ Câhiz (ö. 255/869) *Kitâbü'l-Hayevân* isimli eserinde kuşların evcil ve yırtıcı türlerinden bahsederken evcil kuşlar için siba', evcil kuşlar için ise behime kavramını kullanmaktadır.¹⁹ Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “vahşi hayvanların kaçanları (evâbid) olduğu gibi *behimenin* de kaçanları bulunmaktadır”²⁰ diyerek *behime* ile vahşi hayvanları birbirine zıt olarak konumlandırmıştır. Kefevî'nin bu açıklaması, behîmenin sadece otçul hayvanlar için kullanılan bir terim olduğu imasını uyandırmaktadır. Bu hayvanlara behîme denmesinin sebebi nutk ve fehm noksanlığı ile temyiz ve akıl yoksunluğudur.²¹ Aynı kökten türeyen “behme” kelimesi sığır ve davar yavrularına verilen isim olup çoğulu “behm” ve “biham” şeklinde gelmektedir. Yine davarın küçüğüne de behm denildiği gibi keçi ve yaban sığırının küçüğüne de “behme” denilmiştir.²²

En'âmın hangi hayvanlar için kullanıldığı konusunda müfessirler ve fakihler ile dilciler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Sözlükte en'âm; deve, sığır ve davarı ifade etmek için kullanılan bir kelime olup tekili naam'dır. Ancak sözlüklerde en'âm ile tekili olan naam arasındaki anlam farkına dair görüşlerin bulunduğu da söylenmelidir. Naam ile en'âmın aynı cins hayvanları kapsadığını söyleyenler²³ bulunduğu gibi naam ile en'âm arasındaki farka işaret eden dilciler de bulunmaktadır. Bu dilciler, naamın deve için kullanıldığını,

¹⁷ Ebû Abdurrahman b. Amr Ferahidî Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn* (Beyrut : Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, 1988), “bhm”, 4/62; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/64; Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî Kefevî, *el-Külliyât: mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 226. 6

¹⁸ Kefevî, *el-Külliyât*, 226.

¹⁹ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Kinânî Leysî Câhiz, *Kitâbü'l-hayevân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 1/25.

²⁰ «إن لهذه البهائم أوأبد كأبد الوحش» Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 1/228. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîh-i Buhârî (Câmi'ü's-sahih)*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Dâru Tûki'n-Necâ, 1422), “Şirket”, 3.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 4/34.

²² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, “bhm”, 4/62; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut : Dâru Sâdir, ts.), “bhm”, 12/56.

²³ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga* (Kâhire: ed-Darü'l-Misriyye, 1964), 3/11.

en'âm şeklinde çoğul olarak kullanıldığında ise davar ve sığırı da kapsamına aldığı söylerler.²⁴ Onlara göre Araplar tekil olarak naamı kullandıklarında bununla deveyi kastederken, en'âm şeklinde kullanıldığında ise sığır ve davarı da bu kapsama dahil etmişlerdir.²⁵ Bazı dilciler ise en'âm sınıfı içerisine ceylanlar ile yaban eşeklerini (zebraları) da katmışlardır.²⁶

Burada müfessirlerin *behîmetü'l-en'âm* ile ilgili değerlendirmeleri de önem arz etmektedir. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferra'ya (öl. 207/822) göre *behîmetü'l-en'âm* ile yaban sığırı, ceylan ve yaban eşeği (zebra) kastedilir.²⁷ Zira Mâide Sûre'sinin birinci ayetinin devamındaki "*İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla*" ifadesinin bu anlamı güçlendirdiği görüşündedir.²⁸ Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) *behîmetü'l-en'âm* ile koyun, sığır ve devenin kastedildiğini söyler. Diğer bazı müfessirler ise binek olarak kullanılan her hayvanın *behîmetü'l-en'âm* olduğu görüşündedir.²⁹ İmâm Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre ise *behîmetü'l-en'âm* ile davar, yaban (vahşi) ve av hayvanlarından yenilen hayvanlar kastedilir. O da Ferrâ gibi ayetin devamının bu anlamı pekiştirdiği görüşündedir. Ancak açıklamalarının devamında *behîmetü'l-en'âm* ile sekiz sınıf hayvanın kastedilmiş olmasını da muhtemel görür.³⁰ Ona göre En'âm Sûre'sinin 143. ve 144. ayetlerinde bu sekiz sınıf hayvanın hangileri olduğu zikredilmiştir. Mâtürîdî, Nahl Sûre'sinin "*En'âmı da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz.*" ayetinin,³¹ en'âmın eti yenilen hayvanlar olduğuna; aynı surenin "*Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de O yarattı.*"³² ayetinin at, katır ve eşeğin binek hayvanı olduğuna delil teşkil ettiği kanaatindedir.³³ Mâtürîdî eserinin başka bir yerinde ise en'âm olmaya en elverişli hayvanın deve olduğunu ancak bu kelimenin hakîkatinin tam olarak bilinmediğini, bunun dil alimlerine havale edilmesi ve ehl-i lisanın tanımlamasına göre hareket edilmesi gerektiğini söyler.³⁴

İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) ise en'âmı, eti yenilip sütü içilen hayvanlar olarak te'vil eder. Ebû Muâz³⁵ ise "eti yenmeyip sütü içilmemesine rağmen en'âm türü hayvanlar vardır" diyerek bu görüşe karşı çıkar.³⁶ Böylelikle Ebû Muâz'a göre

²⁴ Ebû Bekr Muhammed b el-Hasan el-Ezdî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrut: Dârü Sâdır, ts.), 2/953.

²⁵ Ezherî, *Tehzibü'l-lüga*, 3/11; Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh b. Sehl Askerî, *Mu'cemü'l-furûki'l-lügaviyye*, thk. Beytullah Beyyât (Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1412), 82.

²⁶ Askerî, *Mu'cemü'l-furûki'l-lügaviyye*, 82.

²⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'ân'î'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî Vd. (Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.), 1/298; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehlî's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 3/437.

²⁸ Ferrâ, *Me'ân'î'l-Kur'ân*, 1/298; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/437.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/437.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/437.

³¹ en-Nahl 16/5.

³² en-Nahl 16/8.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/437.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/462.

³⁵ Ebû Muâz künyesi ile iki kişinin varlığından bahsedilir. Birincisi müfessir ve Nişabur kadısı Bükeyr b. Ma'rûf ed-Dameğânî (öl. 163/779); diğeri ise Ebû Muâz en-Nahvî el-Fadl b. Halîd el-Mervezî'dir (öl. 211/826). bkz. S. Kemal Sandıkçı, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 8/?

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/462.

en'âm hem eti yenen hem de eti yenmeyen hayvanları içine alan bir terimdir. Bazı müfessirler ise vahşi olmayan behîme ile en'âmı aynı görmüştür.³⁷

Zemahşerî (öl. 538/1144) ise ayette ifade edilen en'âmın behîmeye izafe edilmesinin beyan için olduğu görüşündedir. Ona göre buradaki izafet min (من) anlamında olup “gümüş yüzük” (خاتم فضة) de olduğu gibi bir kullanımı bulunmaktadır. Yani, *en'âmdan olan behîmeler* (البهيمة من الأنعام) anlamındadır. Zemahşerî, en'âmın sekiz sınıf hayvan olduğunu söyledikten sonra bazı müfessirlerin yaban sığırı ve ceylanı da en'âm sınıfı içinde mütalaa ettiklerini ifade eder.³⁸

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) ise müfessirlerin *behîmetü'l-en'âm* ile üç şeyi kastettiklerini söyler. (1) İbn Ömer (öl. 73/693) ve İbn Abbas (öl. 68/687-688), bu kavramı anaları kesildiğinde anne karnında ölü olarak bulunan ceninler için kullanır. (2) Hasan-ı Basrî, Katâde (öl. 117/735) ve Süddî (öl. 127/745) bu kavramın deve, sığır ve davar için kullanıldığı görüşündeyken İbn Kuteybe (öl. 276/889) yaban hayvanlarını da en'âm sınıfı içinde görür. (3) En'âm, ceylan ve yaban sığırı gibi tamamen yaban hayvanlarına verilen bir isim olup bu görüş aynı zamanda Ferrâ'nın da görüşüdür.³⁹ İbnü'l-Cevzî eserin başka yerinde ise *behîmetü'l-en'âmı* kurban için meşru kılınan hayvanlar olarak te'vil eder.⁴⁰

Fahredden er-Râzî (öl. 606/1210) ise *behîmetü'l-en'âm* terkinde, behîmenin cins ismi; en'âmın ise nev' ismi olduğunu ifade ettikten sonra en'âmın davar, sığır ve deve için kullanıldığını söyler. At, katır ve eşek gibi tek toynaklı hayvanların en'âm sınıfına girmediğine dair Vâhidî'nin (öl. 468/1076) görüşünü nakleder. Vâhidî'ye göre en'âm kelimesi yere yumuşak/yavaş bir şekilde ayaklarını koymak anlamındaki “nuûmetü'l-vat” terkinde geldiğinden, tek toynaklı hayvanlar en'âm sınıfına dahil değildir. Râzî, behime ve en'âmın kapsamının aynı olup olmadığına dair iki görüşü verdikten sonra behime ve en'âmın farklı hayvanları kapsadığına dair görüş için, *behîmetü'l-en'âma* yaban sığırı ve ceylan gibi hayvanların da girdiğini söyler.⁴¹

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (öl. 671/1273) ise en'âmın kapsamına, sadece otlatılan hayvanların girdiği kanaatindedir.⁴² Eserinin başka bir yerinde ise bu kavramın sadece sığır, deve ve davar için kullanıldığını, köpek dışı bulunan hayvanların en'âm sınıfına girmediğini ifade eder.⁴³ Ona göre, Nahl Sûre'sinin “وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا” وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَانًا (Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; en'âmın derisinden gerek yolculuk gününüzde gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; kezâ bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı.) ayetinde, (أَصْوَابِهَا) ile koyun; (أَوْبَارِهَا) ile deve; (أَشْعَارِهَا) ile de keçi kastedilmektedir.⁴⁴ Kurtubî'ye göre tek toynaklılar da *behîmetü'l-*

³⁷ bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/462.

³⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmi'it-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücâhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/601.

³⁹ Camâluddin Ebü'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1422), 1/506.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Tefsîr*, 3/236.

⁴¹ Ebü Abdullâh Muhammed Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb et-tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 11/277-278.

⁴² Kurtubî, *Tefsîrü Kurtubî*, 4/34.

⁴³ Kurtubî, *Tefsîrü Kurtubî*, 6/34. Benzer bir değerlendirme için bk. Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, 1/229.

⁴⁴ Kurtubî, *Tefsîrü Kurtubî*, 6/34.

en'âm kapsamına girmesi gerekirken Nahl Sûre'sindeki ayetler,⁴⁵ ile tek toynaklılar *en'âm* sınıfından ayrı tutulmuştur.⁴⁶

3. Fûrû Fıkıh Eserlerinde Kurbanlık Hayvan Cinsi

Fûrû fıkıh eserlerinin hemen hemen hepsinde kurban edilecek hayvan cinsinin *en'âm/naam*'dan olması gerektiği söylenerek *en'âm* dışındaki hayvanların kurban olmayacağı; *en'âm* cinsi hayvanların ise deve, sığır ve davardan ibaret olduğu ifade edilir. Deve, sığır ve davar birer cins isim olup kapsamına giren tüm türleri içine almaktadır. Bu itibarla tek hörgüçlü develer (irab) kurban olabileceği gibi iki hörgüçlü develer (buht veya behhatî)⁴⁷ de deve cinsine dahil olduğundan kurban olurlar.⁴⁸ Sığır cinsi içerisine camız; koyun cinsi içerisine ise keçi dahildir.

Fûrû fıkıh eserlerinde *en'âm*'ın bu dört sınıf hayvandan olması gerektiği, ilgili Kur'an naslarının yorumuna ve özellikle de Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislerle dayanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an'da ifadesi geçen *en'âm*, davar, sığır ve deve olarak tefsir edilmiştir. Hz. Peygamber hayattayken kurban olarak kesmiş veya kesilmesine onay verdiği hayvanlar, kurbanlık olarak kabul edilmiş, bunun dışında Hz. Peygamberin zikretmediği veya bölge halkı tarafından bilinmeyen hayvanlar kurban olarak kabul edilmemiştir. Zira fûrû fıkihtaki anlayışa göre kurban salt ibadettir. Salt ibadetlerde aklın bir rolü olmadığı için Şâri' tarafından ifade edilen hayvanlar ancak kurban edilebilir. Şâri'in ismen zikretmediği hayvanlardan kurban olmaz.⁴⁹

Bu görüş eşyada aslolanın ibaha; ibadetlerde aslolanın ise tahrim olduğu anlayışına dayanır. Bu da kurban gibi ibadet kapsamında değerlendirilen bir hususta ta'llil yapılamayacağı ve kıyasın bu gibi konularda işletilemeyeceği anlamına gelir. Hatta aşağıda da görüleceği üzere Hanefîlerden el-İtkânî (öl. 758/1357) camızın kurban edilmesinin istihsanen tecviz edildiğini,⁵⁰ Hz. Peygamber zamanında kesilmeyen hayvanlardan kurban olmaması gerekirken camızın, istisnai kıyas işlemi olan istihsân sonucu kurbanlık vasfını kazandığını söylemektedir.⁵¹

Şimdi kurban olacak hayvanların fûrû fıkihta zikredilen vasıfları ile kurban olması için gerekli şartları ele alıp, akabinde Hz. Peygamber zamanında zikri geçmeyen bazı hayvanların kurban olup olamayacağı üzerinde duracağız.

⁴⁵ en-Nahl 16/5 ve 8.

⁴⁶ Kurtubî, *Tefsîrû Kurtubî*, 6/34.

⁴⁷ Çift hörgüçlü Asya devesine buht veya behhati; tek hörgüçlü deveye Arap devesi anlamında irab denilmektedir. bk. Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, "Deve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/222; Şemsüddîn Ebi'l-Fadl Ba'li, *el-Muttali' alâ elfâzi'l-Mukni*, thk. Muhammed Arnavut - Yâsin Mahmûd Hatîb (Mektebetü's-Sevâdi li't-Tevzî, 2003), 159.

⁴⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb (Sübki ve Mutî'nin tekmilesi ile birlikte)* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 8/393.

⁴⁹ Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukaha* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/84; Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Hanefî Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 5/69; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*, thk. Yusuf Talâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/359; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 6/215.

⁵⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü's-Şilbî ale't-Tebyîn* (Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313h), 6/7.

⁵¹ Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi kenzi'd-dekâik (Hâşiyetü's-Şilbî ile birlikte)* (Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 6/7.

4. Kurban Edilecek Hayvanlarda Bulunması Gereken Şartlar

4.1. Kurban Edilecek Hayvan, En'âm Cinsi Olmalıdır

Dört mezhebe göre kurban, en'âm cinsi hayvanlardan olmalıdır. En'âm cinsi dışındaki hayvanların kurban edilmeyeceği hususunda icma'nın vuku bulunduğu söylenmektedir.⁵² Ancak en'âm sınıfına hangi hayvanların girip, hangi hayvanların girmediği tefsirlerde ihtilafli olmakla birlikte fûrû fıkıh eserlerinde kayda değer bir ihtilaf bulunmamaktadır. Deve, sığır ve davarın en'âm sınıfına girdiği ittifakla kabul edilmiş, camız, sığır cinsi içinde; koyun ve keçi ise davar cinsi içinde değerlendirilmiştir.

En'âm olarak kabul edilen hayvanlar arasında çiftleşme meydana gelmesi durumunda doğacak yavrunun kurban olmak için gerekli olan yaşa ulaştığında kurban olup olmayacağı da doktrinde ele alınmış böyle bir hayvanın kurban edileceği ifade edilmiştir.⁵³ Örneğin keçi ve koyunun çiftleşmesi durumunda yavruları olursa, bu yavru bir yaşına geldiğinde kurban edilebilecektir. Ancak en'âm cinsi hayvan ile en'âm cinsi olmayan bir hayvanın çiftleşmesi sonucunda doğacak olan yavrunun kurban edilip edilmeyeceği İslam hukuk doktrininde tartışmalıdır. Şâfiî ve Hanbelîler böyle bir hayvanın kurban edilemeyeceğini, kurban edilebilmesi için halis en'âmdan olması gerektiğini söyler.⁵⁴ Mâlikî mezhebinde ise bu konuda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Kurban edilecek hayvanın anasının en'âmdan olmaması durumunda ittifakla kurban edilmeyeceği ifade edilir.⁵⁵ Ancak annesinin en'âmdan olması, babasının ise en'âm dışındaki bir hayvan olması durumunda ise kurban olacağı ve olmayacağına dair iki görüş bulunmaktadır.⁵⁶ Böyle bir hayvanın kurban edilemeyeceğini söyleyenlere göre kurbanlık halis en'âmdan olmalıdır. Halis en'âmdan olmayan hayvan yavruları kurbanlık olamaz. Buna karşın böyle bir hayvanın kurban olarak kesilmesini kabul edenlere göre akılsız canlılarda itibar, anayadır. Bu itibarla ananın en'âmdan olması, yavrusunun kurban edilebilmesi için kâfidir. Mâlikî mezhebinde İbn Şa'bân'ın (öl. 355/966) bu görüşte olduğu ifade edilir.⁵⁷ Dahası mezhepte kabul edilen görüşün de bu olduğu söylenebilir.⁵⁸ Bu görüş sahiplerine göre çocukla ilgili hükümlerin pek çoğunda çocuk anneye tabi olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹ Nitekim bir hadis-i şerifte annenin kurban olarak kesilmesinin, karnında ölü olarak bulunan yavru için

⁵² Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd (Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 2/193; Ebü İshâk Cemâleddîn İbrâhim b. Ali b. Yûsuf Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhî'l-îmâm eş-Şâfiî* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/433; Ebü Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi ravzi't-tâlib* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/535; Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâîlî Makdîsî İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fikhî'l-îmâm Ahmed* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 9/440; Kâsânî, *Bedâi*, 5/69.

⁵³ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 1/535.

⁵⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/393; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 9/440.

⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahim Karâfi, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Haccî, Said E'rab, Muhammed Bû Hubze (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4/142; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 126.

⁵⁶ Karâfi, *Zehîra*, 4/142.

⁵⁷ Halil el-Cündî, *et-Tavzîh fî şerhi'l-muhtasari'l-fer'i li-İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed Abdülkerim Necib (Kahire: Merkezu Necibeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Türâs, 2008), 3/263.

⁵⁸ Karâfi, *Zehîra*, 4/142; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, 126; Halil el-Cündî, *et-Tavzîh*, 3/263.

⁵⁹ Halil el-Cündî, *et-Tavzîh*, 3/263.

de geçerli olacağı vurgulanmıştır.⁶⁰ Müçtehit imamlardan Ebû Sevr'in (öl. 240/854) de bu görüşte olduğu ifade edilmektedir.⁶¹

Hanefî mezhebi de kurban edilecek hayvanın en'âmdan olmasını şart koştukla birlikte melez hayvanlar konusunda yelpazeyi daha geniş tutmuştur. Hanefîlere göre, babası en'âmdan olmasına rağmen, annesi en'âmdan olmayan hayvanlardan kurban olmaz.⁶² Örneğin koçun ceylanı aşması sonucunda doğan yavru kurban olarak kesilemez. Hanefîler, annesi en'âmdan olması durumunda yavrunun kurban edilip edilmeyeceğine dair birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda mezhebe hâkim olan görüş anaya itibar edileceğidir.⁶³ Yani yavrunun anası en'âmdan ise kurban edilir. Diğer mezheplerden farklı olarak Hanefîler babanın en'âmdan olmasını şart koştuk. Diğer mezheplerde mesele daha çok babanın yabanî olup olmaması üzerine cereyan etmiştir. Hanefîlerde ise buna ek olarak, babanın en'âm dışındaki hayvanlardan olması durumunda ne olacağı üzerine de tartışma cereyan etmiştir. Yaban ceylanı ve yaban eşeğinin en'âmdan olan bir hayvanı aşması durumunda yavrunun mutlak olarak kurban edileceğini söyleyenler bulunduğu gibi,⁶⁴ yavrunun ana babadan hangisine benzediğine göre kurban olup olmayacağını savunan görüş sahipleri de vardır. Buna göre şayet yavru babaya benzerse kurbanlık olmazken anaya benzemesi durumunda kurbanlık olacağı ifade edilir.⁶⁵

Hanefî mezhebinde babası yırtıcı hayvan olan bir yavrunun kurbanlık olup olamayacağı da tartışılmıştır. Böyle bir durumun biyolojik olarak mümkün olup olmaması bir kenara, meselenin farazî olarak ele alındığı düşünülmelidir. Örneğin Burhâneddîn el-Merğînânî (öl. 593/1197) erkek kurdun, koyunu aşması sonucunda doğan yavrusunun kurban edileceğini söyler.⁶⁶ Ancak Şehâbeddîn Ahmed b. Yûnus eş-Şelebî (öl. 1021/1612), Zeyla'nın *Tebyînü'l-hakâik* adlı eseri üzerine kaleme aldığı hâşiyesinde, köpeğin koyunu aşması sonucunda doğan yavrunun kurban edilemeyeceğini, meşayihin umumuna ait bir görüş olarak zikreder.⁶⁷ Yine aynı eserde konu ile ilgili Hanefîlerden İmam Hayzehazî'nin görüşüne de yer verilmiştir. İmam Hayzehâzî burada müşâbehete (benzerliğe) itibar edileceğini, yavrunun köpeğe benzemesi durumunda kurbanlık olamayacağını, koyuna benzemesi durumunda ise kurban olacağını söyler.⁶⁸ Benzer durum, eti yenen hayvanlar ile en'âm olarak kabul edilen hayvanlar arasında da bulunmaktadır. Erkek ceylan koyunu aşarsa doğacak olan yavrunun kurban edilebilmesi için yavrunun koyuna benzemesi gerekir. Şayet yavru ceylana benzerse kurban edilmez.⁶⁹ Osmanlı fakihi Şeyhizâde (öl.

⁶⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman A'zamî (Hind: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 4/205.

⁶¹ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 9/440.

⁶² Muhammed b. Hasen Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012), 5/411; Kâsânî, *Bedâi*, 5/69; Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye* (Dârü'l-Fikr, ts.), 12/48.

⁶³ Şeybânî, *el-Asl*, 5/411; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhü muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed, Said Bektaş (Beyrut-Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ve Dârü's-Sirâc, 2010), 7/344; Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 2/189; Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizâde, *Mecmaü'l-Enhûr fî şerhi Mülteka'l-ebhûr* (Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 2/519.

⁶⁴ Şeyhizâde, *Mecmaü'l-Enhûr*, 2/519.

⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi*, 5/69; İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü Şilbî*, 6/7.

⁶⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/360. Haddadi de aynı görüştedir. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/189.

⁶⁷ İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü Şilbî*, 6/7.

⁶⁸ İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü Şilbî*, 6/7.

⁶⁹ İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü Şilbî*, 6/7.

1078/1667) *Mecmau'l-Enhur* isimli eserinde, annesi sığır olan katırın ve annesi koyun olan ceylanın kurban edileceğini söyler.⁷⁰

Burada Zâhirî mezhebini ayrıca zikretmek gerekir. Zâhirî mezhebinin en önemli hukukçularından İbn Hazm (öl. 456/1064) *el-Muhallâ* adlı eserinde kurban edilecek olan hayvanın cinsi ile ilgili dört mezhep hukukçularından tamamen farklı bir görüş öne sürmektedir. Ona göre kurban edilecek hayvanın sığır, deve ve davar cinslerinden olma zorunluluğu yoktur. İbn Hazm, eti yenen tüm kara hayvanları ile kuş ve tavuk gibi kümes hayvanlarından da kurban olacağı kanaatinde-dir.⁷¹ İbn Hazm bu konuda Hz. Peygamber ve sahabeden rivayet edilen haberlere dayanır. Ona göre, Bilâl-i Habeşî'den rivayet edilen "Bir horoz kurban etsem de umurumda olmaz. Çünkü bu kurbanın bedelini bir yetime yahut toz toprak içinde kalmış bir kimseye tasadduk etmem onu kurban olarak kesmekten bana daha sevimlidir."⁷² haberi horozun kurban edilebileceğine delildir. Ayrıca, İbn Abbas iki dirhem gönderip et satın aldırınca "bu da İbn Abbas'ın kurbanıdır" şeklinde rivayet edilen haber ile⁷³ de ihticacta bulunur. Hz. Peygamberden rivayet edilen cumaya ilk gelenin deve, sonra gelenin sığır, sonra gelenin keçi, daha sonra gelenin tavuk ve en son gelenin bir yumurta kurban edeceğine dair hadis⁷⁴ de İbn Hazm'ın delil olarak kullanmış olduğu argümanlardandır.⁷⁵

Fürû fıkıh eserlerinde Zeydîlerden Hasan b. Salih'e (öl. 168/784-785) ait bir görüş nakledilmektedir.⁷⁶ Hasan b. Salih kurban edilecek hayvanları sadece deve, sığır ve davar cinsinden ibaret görmez. Ona göre zaby (ceylan, antilop, karaca ve geyik) tek hisse olarak kurban edilebilir.⁷⁷

4.2. Kurban Edilecek Hayvan Evcil Hayvan Olmalıdır

Doktrinde kurban edilecek olan hayvan cinsinin en'âmdan olması zorunluluğu ifade edilmekle birlikte bu şart tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte hayvanın evcil olması şartı bulunmaktadır. Evcil/ehlî olmayan hayvanlardan kurban olmayacağı dört mezhep hukukçularının ortak görüşüdür. Şâfiî ve Hanbelîler anne ve babadan herhangi birinin yabanî/yaban olması durumunda doğacak olan yavrudan kurban olmayacağı görüşündedir.⁷⁸ Hanefîler ve Mâlikîler ise bu konuda anneye itibar edilmesi gerektiğini söylerler. Annenin evcil olması kurbanlık için yeterlidir. Şayet anne evcil değilse doğacak olan yavru kurban edilemez.⁷⁹ Hanefîlerde de yabanî olanlardan kurban olmayacağı açıkça ifade edilmektedir.⁸⁰ Yabanî bir sığırın veya ceylanın evcil bir sığırı ve koyunu aşması

⁷⁰ Şeyhizâde, *Mecmau'l-Enhûr*, 2/519.

⁷¹ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/29.

⁷² es-San'ânî, *el-Musannef*, 4/385.

⁷³ el-Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî (Karaçi: Camiatü'd-dirâsâti'l-islâmiyye, 1991), 14/15.

⁷⁴ Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, "Cuma", 7. Hanefîlerden Aynî, "İbn Hazm'ın getirmiş olduğu bu hadislerle ihticacın fasit olduğunu zira hadisten kastın sevabın miktarını beyan etmek olduğunu" söyler. bkz. Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 12/46.

⁷⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/29-30.

⁷⁶ Hasan b. Salih, Zeydiyye mezhebinin Salihîyye kolunun kurucusudur. bkz. Fatih Yücel, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/331-332.

⁷⁷ bkz. İbn Rüşd (Hafid), *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/193; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 9/440.

⁷⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/394; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, 9/440.

⁷⁹ Karâfî, *Zehîra*, 4/142; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fıkhiyye*, 126; Halil el-Cündî, *et-Tavzîh*, 3/263; Şeybânî, *el-Asl*, 5/411-412; Kâsânî, *Bedâi*, 5/69.

⁸⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 4/510; Semerkandî, *Tuhfe*, 3/84.

sonucunda doğacak olan yavrunun kurban edileceği, buna karşın evcil bir sığırın yabani bir ineği aşması sonucunda doğan yavrudan kurban olamayacağı ifade edilmektedir.⁸¹ Hatta yabanî iken evcilleştirilmiş olan hayvanın kurban edilip edilmeyeceği meselesi üzerinde tartışılmış, bu hayvanın aslı ve özü itibarıyla yabanî olduğu için kurban olmayacağı söylenmiştir. Zira aslın hükmü, ârizî ve ender görülen bir durumdan ötürü geçersiz kabul edilmez.⁸² Bundan dolayı bir kişinin evcil bir koyunu kaçsa ve yabanîleşse uzun zaman sonra Kurban Bayramı zamanında sahibi onu bulsa kurban niyet ederek ona okla veya silah ile ateş etse ve hayvanı öldürse bu hayvan kurban olarak geçerlidir. Zira bu, aslı itibarıyla evcil bir hayvan olup kaçmakla yabanî hale gelmemiştir.⁸³

İbn Hazm'a göre, kurban edilebilmesi için hayvanın ehli olma zorunluluğu yoktur. Yaban hayvanları da kurban edilebilir.⁸⁴

5. İslam Hukuk Öğretisinde Zikri Geçmeyen Hayvanların Kurbanı

Burada deve, sığır ve davar cinsi olup ehli olmayan hayvanlar ile deve sığır ve davar cinsi dışındaki ehli olan hayvanların kurban olması meselesi üzerinde durulacaktır.

5.1. Ehli Olmayan Hayvanlar; Deve, Sığır ve Koyun Cinsi

Fürû fıkihta deve, sığır ve koyun cinsinin kurban olacağı konusunda icma'ın olduğu yukarıda zikredilmişti. Ayrıca bu hayvanların evcil olması gerektiği de bir diğer ittifak edilen husustu. Yukarıda da zikri geçtiği üzere Şâfiî ve Hanbelîler bir hayvanın kurban edilebilmesi için hayvanın ana ve babasının da evcil hayvan olması gerektiğini söylerler. Hanefî ve Mâlikîler ise annesinin evcil olmasının yeterli olduğu görüşündedir. Zira akılsız canlılarda anneye itibar edilir. Bundan dolayı Hanefîler aslı yabanî olan evcilleşmiş hayvandan, örneğin önceden yabanî iken evcilleşen dişi sığır veyahut dişi devenin yavrularının da - anneye itibar edildiğinden- kurban olamayacağı kanaatindedir.

Burada fürû fıkihta zikri geçmeyen bir husus daha var ki bu da iki nesil önce evcilleşen yaban hayvanlarının kurban olup olmayacağı meselesidir. Örneğin yabani iken evcilleşmiş olan bir sığırın yavrusunun yavrusu veya yaban dağ keçisi iken evcilleştirilmiş, yavrusu evcil olarak doğmuş, doğan bu yavrunun yavrusunun kurban edilmesi gibi. Kanaatimiz odur ki, bu tür hayvanların da artık kurban edileceğidir. Zira anaya itibar edilmesi gerektiğini söyleyen doktriner görüş esas alınırsa, annenin evcil olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca hali hazırda kurbanlık olan evcil sığır, davar ve devenin başlangıçta yaban olduğu zaman içerisinde evcilleştirildiği düşünüldüğünde bu sonuca varılmasında bir sakınca olmadığı görülecektir. Zira annesi yabanî olan hayvan evcilleştirilip yavrusu evcil olmasına rağmen evcillik konusunda yavru anaya tabi olduğuna göre anası evcil olan hayvanın da kurban olmasında bir engelin bulunmadığı söylenmelidir.⁸⁵

⁸¹ Semerkandî, *Tuhfe*, 3/84; Kâsânî, *Bedâi*, 5/69; Aynî, *el-Binâye*, 12/48.

⁸² Kâsânî, *Bedâi*, 5/69-70.

⁸³ Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz Burhânüddîn (Burhânü's-şeria) el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 6/101.

⁸⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/29.

⁸⁵ İki nesil önce evcilleştirilmesi iki *asla* binaen oluşturulmuştur. Birincisi, "evcillik hususunda anaya itibar edilir" *aslıdır*. Annesinin evcil olması, yavrusunun da evcil olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilk *asıl*, fürû fıkhı açısından yeterli değildir. İkinci *asla* daha ihtiyaç duymaktadır. Bu ikincisi ise "annesinin özü itibarıyla da evcil olması gerekir." *aslıdır*. Dolayısıyla annesinin vahşi olarak doğması ve sonradan evcilleşmesi, yavrunun kurban edilmesine engeldir. Zira yavru, hem *aslı* hem de *özü* itibarıyla anaya tabi olduğundan, anası yabaniyken evcilleştirdiğinden, yavrusu da yabanî olarak kabul edilir. Bundan dolayı böyle bir yavru, fürû fıkhın

5.2. Ehlileşmiş Olan Hayvanlar

İkinci konu başlığımız ise Hz. Peygamber zamanında bilinmeyen veya bilinip de evcil olmayan hayvanlarla ilgilidir. Devegiller ile sığırların en'âm cinsi hayvanlardan olduğu söylenmektedir. Karacagil ile geyikgillerin en'âm cinsi hayvanlardan olup olmadığı hususunda ise dil alimleri ile müfessirlerin ihtilafı bilinmektedir. Fürû fıkhıta ise bu sayılan hayvanlar, en'âm cinsi içerisine dahil edilmez. Ancak karacagil ile geyikgiller hakkındaki değerlendirmemiz yukarıda da zikri geçtiği üzere müfessirler ile dil alimlerinin ihtilafı üzerine bina edilecektir.

5.2.1. Devegiller

Hz. Peygamber zamanında bilinen veya fürû fıkhıta zikri geçen develer, tek hörgüçlü ve çift hörgüçlü develer ile bunların türleridir. Bunlara eski dünya develeri de denmektedir. Ancak Amerika'nın keşfinden sonra yeni dünya develeri denen ve devegillerden kabul edilen türler de ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde hali hazırda evcil olanları bulduğumuz gibi evcil olmayanları da bulunmaktadır.⁸⁶

Devegillerden olduğu ifade edilen ana vatani Güney Amerika olan alpaka ve lama cinsi develerin MÖ. 5000 ile 3800 yılları arasında evcilleştirildiği ve hali hazırda evcil deve grubunda değerlendirildiği bilinmektedir.⁸⁷ Eski dünya develerinin aksine hörgüçlü bulunmayan bu develerden alpaka ve lama türlerinin ağırlıkları 55 ile 65 kg arasında değişirken lamaların ağırlıkları 130 ile 200 kg arasında değişmektedir. Bu develer otçul olup sindirimde onlara yardımcı olan çok odalı bir mideye sahiptir. Bu deve türleri çift tırnaklı ve geviş getiren büyükbaş hayvan grubunda değerlendirilmektedir. Lamaların hali hazırda Suudi Arabistan'da kurban olarak kesildiği söylenmektedir.⁸⁸

Diğer yeni dünya develeri ise vikunya ile guanakodur. Her iki türün de yabanî olduğu ifade edilmektedir.⁸⁹ Anavatanı Güney Amerika olan vikunyanın ağırlıkları 50 kg'ye ulaşırken, Guanakolar 100 kg'ye ulaşırlar. Her iki tür de diğer deve türleri gibi otçul olup geviş getirir.

Devegiller ailesi içerisinde ifade ettiğimiz bu yeni dünya develerinden lamalar ile alpaka türünün birkaç bin yıldır evcilleştirilmiş, otçul ve geviş getiren deve türü olmaları sebebiyle kurban edilmesinde herhangi bir mahzur bulunmamalıdır. Vikunya ve guanakolar ise yabanî olduklarından kurbanlık sınıfına girmezler. Ancak bu hayvanların da

---

kaidelerine göre kurbanlık olmaz. Aynı şekilde yavrunun anneanesi yabanîyken evcilleşse, ondan doğan yavru (annesi) evcil olarak doğsa, anasının özü yabani olduğu için, anasının hükmünü almakta, dolayısıyla kurban edilememektedir. Yavrunun yavrusu; yani torunu ise annesi evcil olarak doğduğu için evcil olarak kabul edilecek ve kurban olacaktır. Bu itibarla "Yabani hayvanlar evcilleştirildikten en az iki nesil sonra kurban edilebilir." diyoruz. Bu bilgi fürû fıkhın konuya dair açıklamalarından yapılmış bir çıkarımdır. Bu itibarla, -görebildiğim kadarıyla- yaptığım araştırmalar neticesinde klasik fürû fıkh eserlerinde ve modern dönem İslam hukukçularının açıklamalarında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁸⁶ I.L. Mason, "Origin, Evolution and Distribution of Domestic Camels", *The Camelid an-all Purpose Animal*, ed. W. Ross Cockrill (Motala-Sweden: Scandinavian Institute of African Studies, 1984), 1/17.

⁸⁷ Saskia Neubert vd., "Llama and Alpaca Management in Germany—Results of an Online Survey among Owners on Farm Structure, Health Problems and Self-Reflection", *Animals* 11 (2) (2021), 1-2. <https://doi.org/10.3390/ani11010102> 03 Haziran 2022,

⁸⁸ <http://www.alpakadevesi.com/soru-cevap/>

⁸⁹ Mason, "Origin, Evolution and Distribution of Domestic Camels", 17.

-evcilleştirildiği takdirde- iki nesil sonra kurban olacağı söylenebilir. Bu sayılan hayvanların hisse miktarı ise sınıf ve cüssesi dikkate alınarak değerlendirilmelidir.⁹⁰

5.2.2. Yabanî Sığır

Yaban sığırının evcilleştirildiği takdirde kurban edilmesinde bir sakınca olmadığı söylenmelidir. Zira pek çok fûrû fıkıh eserinde sığırın yaban olma vasfı ile zikredilmesi yaban olmayanlarından kurban olacağı izlenimi vermektedir. Ayrıca evcilleşmiş camızın kurban olması onun evcilleşmemiş türü olan buffalonun -evcilleştirildiği takdirde- kurban olacağını göstermektedir. Benzer durum Kuzey Amerika'daki bizon ile Afrika'daki gnu (öküz başlı antilop) için de geçerli olduğu söylenebilir. Evcilleştirildiği takdirde bu tür hayvanlar 7 kişiye kadar hisseli olarak kesilebilir.

5.2.3. Karacagiller ve Geyikgiller

Fûrû fıkıh eserlerinde ceylan, karaca, antilop gibi hayvanların en'âm sınıfı içinde değerlendirilmediği bilinmektedir. Bununla birlikte Hanefîlerin ceylanlar ile ilgili değerlendirmeleri çoğunlukla yaban olmaları ile birlikte zikredilmiştir. Bu da -evcilleştirildiği takdirde- ceylanın kurban olarak kesilebileceğine dair bir ima olarak görülebilir. Ayrıca bazı müfessirler ile dil alimlerinin ceylan gibi yaban hayvanlarını en'âm grubunda zikretmeleri, bu türlerin en'âmdan olma ihtimallerinin bulunduğunu ortaya koyar. Biz de ulemanın bu ihtilafına binaen en az iki nesil önce evcilleşmiş olan ceylan, karaca, antilop gibi hayvanların kurbanlık olup olamayacağını tartışılması gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca kutup bölgelerinde çok uzun yıllardır evcilleşmiş olan hem etinden hem de sütünden yararlanan, ayrıca yük hayvanı olarak da kullanılan ren geyiğinin hali hazırda kurban edilebilmesinin tartışılmasında fayda mülâhaza ediyoruz. Benzer bir değerlendirme sığın geyiği ile ilgili de yapılabilir.

Sonuç

Hedy, udhiyye ve akîka olarak kesilecek olan hayvan cinslerini ele aldığımız bu çalışmada üzerinde durulan esas terim *behîmetü'l-en'âm*dır. Bu terimin ifade ettiği anlam ve kapsamına aldığı hayvan türleri hakkında birbirinden farklı değerlendirmelerin olduğu söylenmelidir. Fûrû fıkıh eserlerinde bu terim ile davar, sığır ve deve türü hayvanların kastedildiği ile ilgili bir icma'dan söz edilebilir. Ne var ki aynı durum lügat alimleri ile müfessirler arasında görülmez. Her ne kadar bu iki disiplindeki pek çok alim de behîmetü'l-en'âm ile davar, deve ve sığırın kastedildiğini söylese de azımsanmayacak sayıda müfessir ve dil aliminin bu hayvanlar dışındaki hayvanları da en'âm sınıfına dahil ettiği görülmektedir.

Fûrû fıkhıta, kesilecek olan kurbanın en'âm sınıfından olması gerektiği, bu sınıfın ise deve, davar ve sığır cinslerinden müteşekkil olduğu ifade edilir. Bunun yanı sıra bu en'âm cinsi hayvanın evcil olmasının lüzumu ifade edilmiştir. Evcillik hususunda anne ve babanın evcil olmasının şart olduğunu söyleyenler bulunmakla birlikte Hanefî ve Mâlikîler anaya

⁹⁰ "Tek hörgüçlü (Dromedary) develerde karkas ağırlığının 68.0 kg ile 393.7 kg arasında değiştiği, İran develerinde karkas ağırlığının 300-400 kg gibi oldukça yüksek olduğu ifade edilmişken (Kadim et al., 2008), develerde karkas ağırlığının 125-400 kg, 15-50 aylık yaşlar arasındaki erkek develerde 150-343 kg arasında değiştiği (Kadim ve Mahgoub, 2014), Tunus'ta ise kasaplık develerin 250 kg canlı ağırlığa ulaşana kadar büyütüldükten sonra kesildiği (Faye, 2014) bildirilmiştir. Kıtalara göre kesilen deve sayısı ve üretilen deve eti rakamları üzerinden deve karkas ağırlığının Asya, Afrika ve Avrupa'da sırasıyla 202.3 kg, 231.1 kg ve 241.4 kg olduğu hesaplanabilir (Anonim, 2017)." Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Bülbül - Atakan Koç, "Develerde Karkas ve Et Kalite Özellikleri", *ADÜ Ziraat Dergisi* 15 (2) (2018), 115.

itibar edileceğini söyleyerek ananın evcil olmasını yavrunun kurban edilmesi için yeterli görmüşlerdir. Bu yaklaşımdan hareketle Evcilleşmiş olan yaban en'âmılarından kurban olmayacağı, dahası anneye tabi olması dolayısıyla yavrularının dahi kurban olamayacağı söylenmektedir. Burada kesilecek olan yavru da anneye tabiiyetin önemli olduğu annenin aslı ve özü itibarıyla yabanî olması yavrunun da kurban edilememesine yol açmaktadır. Bu gerekçeden yola çıkarak iki nesil önce evcilleşmiş en'âm cinsi hayvanın yavrusunun kurban edilebileceği söylenebilir. Zira annesi artık evcil olarak doğduğundan anneye tabiiyet kurban olmaya engel olmamalıdır.

Çalışmamızda Hz. Peygamber zamanında bilinmeyen veya bilinip de evcil olmayan hayvanların kurbanı ile ilgili de değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Hz. Peygamber zamanında bilinen iki deve türünün olduğu, tek hörgüçlü ve çift hörgüçlü bu develerden tek hörgüçlüsüne Arap devesi; çift hörgüçlüsüne ise Asya devesi denmekte olup her ikisi eski dünya devesi olarak tanımlanmaktadır. Bu iki devenin kurban olacağı hususunda icma vardır. Yeni dünya devesi olarak bilinen ve bilimsel sınıflamada devegiller familyasına dahil olan evcil alpaka ve lama türü develerin, kurban edilmesinde fûrû fıkhı aykırı bir durum olmaması gerekir. Çünkü her ikisi de deve türü olup en'âm sınıfı içinde değerlendirilebilir. Ayrıca evcilleştirilmesi milattan önce 5000 yıllarına kadar götürülmesi, bu hayvanların yapısı ve özü itibarıyla evcil hayvanlar olduğunu göstermektedir. Yeni dünya develerinden evcilleşmemiş tür olan vikunya ve guanakolar, her ne kadar en'âm türü içerisinde değerlendirilse de evcil olmamalarından dolayı kanaatimizce kurban olmazlar. Ancak evcilleştirilmeleri durumunda kurban edilebileceği söylenebilir. Bununla birlikte yeni dünya develerinin hisse miktarı ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirmenin yapılmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar devegiller familyasından kabul edilirlerse de eski dünya develerine nispetle ağırlıkları daha az olduğundan tek hisse olarak kesilebileceği düşünülebilir.

Evcil olmamaları sebebiyle hali hazırda buffalo, bizon ve gnu gibi yaban sığırlarının da kurban olmayacağı söylenmelidir. Ancak evcilleştirilmeleri ve üzerinden en az iki nesil geçmeleri durumunda kurbanlık olabilecekleri söylenebilir.

Karacagil ile geyikgiller dört mezhebe göre evcilleştirilmiş olsa da en'âm sınıfı içerisine dahil olmadığından kurban olamazlar. Ancak en'âm ile ilgili müfessirler ile dil alimlerinin yukarıda zikri geçen ihtilafları göz önüne alındığında ren geyiği gibi çok uzun zamandan beri evcil olan bu hayvanların da kurban olup olmayacağı hususunun tartışılmasının faydalı olacağını mülâhaza ediyoruz.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-furûki'l-lügaviyye*. thk. Beytullah Beyyât. Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye*. Dârü'l-Fıkr, ts.
- Ba'î, Şemsüddîn Ebi'l-Fadl. *el-Muttalî' alâ elfâzi'l-Mukni*. thk. Muhammed Arnavut - Yâsin Mahmûd Hatîb. Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhakî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Karaçi: Camiatü'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1991.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh-i Buhârî (Câmiü's-sahih)*. thk. Muhammed Züheyri b. Nâsır en-Nâsır. Dâru Tûkî'n-Necâ, 1422.
- Burhânüddîn (Burhânü's-şeria) el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz. *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Bülbül, Abdullah - Koç, Atakan. "Develerde Karkas ve Et Kalite Özellikleri". ADÜ Ziraat Dergisi 15 (2) (2018), 113-117.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Kinânî Leysî. *Kitâbü'l-hayevân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *Şerhü muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*. thk. İsmetullah İneyetullah Muhammed, Said Bektaş. Beyrut-Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ve Dâru's-Sirâc, 2010.
- Demîrî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ. *Hayâtü'l-hayevân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Kâhire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1964.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî Vd. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî. *el-Cevheretü'n-neyyire*. Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hakim. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut : Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr Ferahidî. *Kitâbü'l-ayn*. Beyrut : Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, 1988.
- Halil el-Cündî. *et-Tavzîh fî şerhi'l-Muhtasari'l-fer'i li-İbni'l-Hâcib*. thk. Ahmed Abdülkerim Necib. Kahire: Merkezi Necibeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 2008.
- Hatîb eş-Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffaküddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâîlî Makdîsî. *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut : Dâru Sâdır, ts.
- İbn Rüşd (Hafîd), Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbnu'l-Cevzî, Camâluddîn Ebû'l-Ferac 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, 1422.
- İbnü's-Şilbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus. *Hâşiyetü's-Şilbî ale't-Tebyîn*. Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313h.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahim. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Haccî, Said E'rab, Muhammed Bû Hubze. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

- Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî. *el-Külliyât: mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*. thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964.
- Mâlik, İmâm. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Dubâi: Mü'essesetü Zâyid B. Sultân Âl-İ Nehyân, 2004.
- Mason, I.L. "Origin, Evolution and Distribution of Domestic Camels". *The Camelid an-all Purpose Animal*. ed. W. Ross Cockrill. Motala-Sweden: Scandinavian Instutue of African Studies, 1984.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*. thk. Yusuf Talâl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.
- Narin, İsmail. *Kur'ân ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî. *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb (Sübkâ ve Mutî'înin tekmilesi ile birlikte)*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Öğüt, Salim. "Hedy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Deve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-ğayb et-tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420.
- Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmail. *Bahrü'l-mezheb fi furû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*. thk. Târik Fethi es-Seyyîd. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm . *el-Musannef*. thk. Habîburrahman A'zamî. Hind: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Sandıkçı, S. Kemal. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuhfetü'l-fukaha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012.
- Şeyhizâde, Damad Abdurrahman Gelibolulu. *Mecmaü'l-enhûr fi şerhi Mülteka'l-ebhûr*. Beyrut-Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Şirâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhim b. Ali b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'i*. Beyrut-Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Yücel, Fatih. "Zeydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/331-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn. *Esne'l-metâlib fi şerhi Ravzî't-tâlib*. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücâhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.
- Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik (Hâşiyetü's-Şilbî ile birlikte)*. Bulak- Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.